

Forskeres sikkerhet i felt: Om veilederes ansvar for å hjelpe uerfarne forskere med å redusere risiko i møte med studiedeltagere

Rannveig Beito Svendby

Inland Norway University of Applied Sciences, Faculty of Education, Department of Pedagogy – Lillehammer, rannveig.svendby@inn.no

Early View publication date: 14 December 2023
DOI: <http://dx.doi.org/10.5324/eip.v17i2.5594>



This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Denne autoetnografien diskuterer en situasjon som oppsto på et feltarbeid i Norge, der jeg opplevde å være i fare i rollen som forsker. Først i det øyeblikket gikk det opp for meg at jeg ikke hadde tatt noen forholdsregler for å ivareta min egen sikkerhet i felt. Det skjedde selv om de øvrige deltagernes sikkerhet var grundig diskutert og hensyntatt gjennom en rekke tiltak i studien, som brukte en kulturelt responsiv, relasjonell, refleksiv etikk. I artikkelen drøfter jeg mulige konsekvenser av manglende oppmerksomhet i etiske retningslinjer og forskningspraksis rettet mot forskeres sikkerhet i felt. Jeg argumenterer for at veiledere har et etisk ansvar for å støtte uerfarne forskere i en refleksiv prosess om risikoen ved å delta i feltarbeid, slik at de kan ta forholdsregler for å redusere risiko.

Nøkkelord: forskningsetikk, feltarbeid, risiko, veiledning, autoetnografi, CRRRE

English abstract

This autoethnography discusses a situation that arose during fieldwork in Norway, where I experienced being in danger in my role as a researcher. Only at that moment did it occur to me that I had not taken any precautions to ensure my own safety in the field. This happened even though the safety of the other participants had been thoroughly discussed and taken into account through a number of measures in the study, which used a culturally responsive, relational, reflexive ethic. In the article, I discuss the possible consequences of a lack of attention in ethical guidelines and research practices aimed at researchers' safety in the field. I argue that supervisors have an ethical responsibility to support inexperienced researchers in a reflexive process about the risks of participating in fieldwork, so that they can take precautions to reduce risk.

Keywords: research ethics, fieldwork, risk, supervision, autoethnography, CRRRE

Smilet mitt var for stramt nå, det kjente jeg. Påtatt. Jeg lurte på om han merket noe. Eller om han var mer opptatt av seg selv og det han fortalte. Det kunne virke sånn. Jeg følte at han ikke så meg lenger. Han var tilbake på scenen han fortalte om; en fest han arrangerte for et par år siden. Der var det en fyr som provoserte ham, så han tok en flaske og «kliente til ham i huet». Blodet spruta. For ja, han hadde problemer med temperamentet. Han var sånn, forklarte han. Kunne *klikke*, og da var det «kort og eksplosivt». Da var det: «PANG», så forbanna ble han. Jeg nikket sakte til ham og prøvde å følge med, men merket at jeg datt ut. Kjente at jeg frøys. Jeg tenkte: *Herlighet, hvordan har jeg klart å havne i denne situasjonen ...?* Faktum var at jeg satt i leiligheten til en fremmed mann med temperamentsproblemer – og ingen visste hvor jeg var (basert på notat etter feltarbeid med sitater fra intervju, Svendby).

Innledning

I denne artikkelen bruker jeg erfaringer fra mitt doktorgradsprosjekt i medisinsk antropologi som utgangspunkt for en faglig refleksjon om forskeres sikkerhet i felt. Studien handlet om hverdagslivet til sjåfører som lever med funksjonsnedsettelse etter alvorlige trafikkulykker (Svendby 2019). Metodene jeg brukte var intervjuer og deltagende observasjon, og utdraget over er basert på intervjudata og feltdagboksnotater. Her skildres min opplevelse av å være hjemme hos en studiedeltager mens det går opp for meg at jeg kan være i en farlig situasjon¹. Dette caset presenteres utdypende og er utgangspunkt for diskusjon senere i teksten.

Forskere har et etisk ansvar for å unngå at studiedeltagere utsettes for risiko og skade i løpet av forskningsprosessen (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora 2021). I denne artikkelen løfter jeg frem et poeng som ofte overses – at også forskerens sikkerhet bør ivaretas i prosjekter som involverer feltarbeid. Forberedelsene til mitt feltarbeid hadde ikke på noe punkt involvert refleksjoner over hvordan jeg burde gå frem for å ivareta min egen sikkerhet i felt. I lys av min erfaring argumenterer jeg for at veiledere har et etisk ansvar for å støtte uerfarne forskere i en refleksiv prosess om risikoen ved å være på feltarbeid. Dette inkluderer å identifisere og iverksette forholdsregler for å redusere risiko i den grad det er mulig. Argumentet er relevant i alle studier som bruker metoder der forskeren kommer tett på deltagerne. I denne teksten bruker jeg likevel etnografisk forskning som omdreiningspunkt ettersom dette involverer metoder der forskeren er i en særlig utsatt posisjon.

Etnografi er en kvalitativ forskningsmetode som blant annet kjennetegnes av deltagende observasjon. Begrepene deltagende observasjon og feltarbeid brukes gjerne om hverandre. Det går ut på at man er i felt, det vil si oppholder seg på arenaer sammen med menneskene som studeres, og deltar med dem i deres egne sammenhenger for å få en dypere forståelse av dem og deres livsverden (Fangen 2010; Goffman 1989; Stewart 1998). Feltarbeid forbindes ofte med antropologiske studier, og innebar tradisjonelt at forskere fra Vesten reiste til fjerne strøk og levde sammen med menneskene de studerte, ofte i flere år (Eriksen 2021). I dag brukes feltarbeid tverrfaglig og kommer i mange kombinasjoner. Forskere kan være i felt noen timer, måneder eller år, og studere både miljøer en selv er del av og fremmede kulturer. Graden av deltagelse kan spenne helt fra den passive observatøren til den aktive forskeren som nærmest fungerer som et fullverdig medlem i konteksten som

studeres. Felles for studier med feltarbeid er at det kan oppstå etiske dilemmaer som det er krevende å ta stilling til. Derfor er det særlig viktig å kultivere en forskningsetisk bevissthet i denne typen studier.

Forskningsetikken har de senere årene hatt en dreining mot datasikkerhet og personvernrettigheter som i liten grad støtter de komplekse etiske prosessene som møter forskere som utfører feltarbeid. Dette fremmes med rette som en bekymring blant feltarbeidere (Hansen & Fürst 2021; Simonsen & Koksvik 2020; Vike & Fürst 2020). Feltarbeid involverer ofte langvarige og mangefasettede relasjonelle dimensjoner. Derfor vil prosedyreetikk – det vil si de obligatoriske minimumskravene som forskere må forholde seg til for å gjennomføre et prosjekt – være utilstrekkelige for å sikre en høy etisk standard i slike studier (Hammett, Jackson & Bramley 2022; Sökefeld, Ruby & Gu 2022). Feltarbeid krever både at forskeren i utgangspunktet har en etisk modenhet og evne til refleksivitet – slik at uforutsigbare situasjoner kan håndteres på en etisk forsvarlig måte – og at disse egenskapene stimuleres underveis i prosjektperioden.

Prosessetikk er et rammeverk som egner seg i feltstudier ettersom det bidrar til faglig og personlig utvikling, kompliserer landskapet og bruker et langsiktig perspektiv (Ramazanoğlu & Holland 2002; Davies 2008; Lahman m.fl. 2010; Sparkes & Smith 2014; Denzin & Lincoln 2018). Samtidig er de forskningsetiske perspektivene som tematiseres i prosessetikken først og fremst rettet mot evnen og plikten til å ivareta studiedeltagerne slik at de unngår skade og belastninger som følge av forskningsdeltagelse. Dette er åpenbart sentralt. Samtidig er det viktig at vi ikke glemmer forskernes sikkerhet. Dette gjelder særlig sikkerheten til forskere som har lite erfaring og kanskje skal ut i felt for første gang. I denne artikkelen bruker jeg autoetnografi for å belyse dette med et case fra felt. Nå følger først en introduksjon til autoetnografi etterfulgt av caset. Deretter løfter jeg frem studiens etiske rammeverk «culturally responsive relational reflexive ethic» (Lahman m.fl. 2010), og diskuterer caset i lys av denne etiske tilnærmingen.

Autoetnografisk innfallsvinkel

Autoetnografi er en metodisk innfallsvinkel der det subjektive er sentralt (Douglas & Carless 2016). Data er uløselig knyttet til subjektet og kan blant annet bestå av forskerens følelser, tanker, erfaringer, minner eller beskrivelser (Ellis, Adams & Bochner 2011). Samtidig må ikke autoetnografier forveksles med autobiografier, det vil si fortellinger et menneske skriver om seg selv. Det som skiller en autobiografi fra en autoetnografi er at sistnevnte knytter personlige erfaringer opp mot en intensjon om å kommentere kulturelle praksiser (Jones, Adams & Ellis 2016; Sparkes 2020). Med utgangspunkt i min bakgrunn som antropolog vil jeg beskrive det som at etnografen utforsker kultur gjennom studiet av andre mens autoetnografen utforsker kultur gjennom studiet av seg selv.

Jeg følger Jones, Adams & Ellis' (2016) forståelse av autoetnografi. Dermed skal teksten kommentere eller kritisere en kultur eller kulturelle praksiser på en meningsfull måte, være et bidrag til forskningsdebatten, intensjonelt presentere et sårbart subjekt, og skape en respons hos leseren (Jones, Adams & Ellis 2016). Det jeg kritiserer er en forskningskultur der forskeres sikkerhet i felt har en tendens til å bli oversett. Kritikken inkluderer forskerkollektivets manglende praksis for å hjelpe uerfarne forskere med å unngå unødvendig risiko i felt. Artikkelen er et bidrag til den pågående forskningsetiske dialogen om hvordan forskerkollektivet

bør opptre for å sikre at deres forskningspraksis utøves i tråd med en høy etisk standard. Det presenteres to sårbare subjekter: For det første er studiedeltageren som deltok i situasjonen et sårbart subjekt i fortellingen, blant annet ved å bli analysert gjennom min opplevelse av ham som et menneske jeg opplevde som skremmende. For det andre beskriver jeg en utfordrende situasjon som jeg selv har satt meg i. Jeg kunne både unngått situasjonen og håndtert den bedre. Jeg stiller meg tilgjengelig for kritisk vurdering. Caset som presenteres under er skrevet med skjønnlitterære virkemidler og i et tilgjengelig språk. Det er gjort i håp om å skape en respons hos leserne (Smith & Sparkes 2008; Jones, Adams, & Ellis 2016).

Case: En skjelven forsker i felt

Caset som diskuteres her er en situasjon som oppsto under feltarbeidet til doktorgradsstudien min. Det var en kvalitativ, tverrfaglig studie lokalisert i funksjonshemmingsfeltet. Målet med prosjektet var å studere hverdagslivet til unge sjåførere som hadde overlevd en alvorlig trafikkulykke da de var mellom 16 og 24 år gamle. Studien var eksplorativ og utforsket blant annet hvordan deltagerne hadde det i hverdagen, hvordan de opplevde rehabiliteringsprosessen, hvordan de erfarte å leve i kroppene sine etter ulykkene, og hvordan de opplevde møter med fagpersoner og andre i deres omgivelser. Til sammen var det 14 personer som deltok i studien. Mange ble rekruttert gjennom sykehuset der de mottok rehabilitering.

Metodene i studien besto av semistrukturerte intervjuer i kombinasjon med kortere sekvenser med deltagende observasjon som jeg utførte når anledningen bød seg. Det var for eksempel mange intervjuer som ble utført hjemme hos deltagerne, og det ga gode muligheter til å være sammen med dem før og etter intervjuene. I slike situasjoner møtte jeg typisk deltagerne ute, og vi tok en gå- eller kjøretur, dro på butikken eller spiste sammen. På tidspunktet situasjonen som drøftes her oppsto hadde jeg gjennomført en god del intervjuer og rukket å bli varm i felt. Jeg så frem til å møte den nye studiedeltageren, som jeg her kaller Jonas.

Den aktuelle dagen skulle Jonas og jeg møtes ansikt til ansikt for første gang. På telefon hadde vi avtalt at han skulle hente meg på stasjonen, og så skulle vi ta følge hjem til hans leilighet og gjennomføre et intervju i stua hans.

«Dette er gunstig for prosjektet», tenkte jeg, for på denne måten kunne jeg se området han bodde i, oppleve hvordan han manøvrerte kroppen sin både i nærområdet og i sin egen bolig, observere hvordan han fungerte i en vanlig sosial setting, og så videre.

Praten mellom oss gikk lett hele veien frem til leiligheten hans. Nesten. For det var én gang i samtalen jeg stusset. Det var noe Jonas sa – en kommentar eller kanskje en vits? Det gikk så fort at jeg ikke fikk tak i nøyaktig hva det var, men jeg kjente at det stakk i meg. Sa han ikke akkurat noe rasistisk, noe aggressivt og ubehagelig? «Nei, sikkert ikke. Jeg må ha misforstått eller hørt feil», tenkte jeg, og ignorerte magefølelsen som sa at *her må du være på vakt*.

Da vi kom frem til Jonas' leilighet, låste han opp og slapp meg inn først. «Sett deg i sofaen så lenge, så ordner jeg noe. Vil du ha kaffe?»

Jeg nikket. «Gjerne!»

Jeg satte meg og studerte rommet mens Jonas styrte rundt på kjøkkenet. Da han kom med koppene og slo seg ned for å snakke, var stemningen avslappet. Jonas smilte og nikket til meg. Han virket klar til å starte samtalen. Etter å ha minnet

Jonas om rettighetene hans og fått en bekreftelse på at han fortsatt ville delta i studien, tok han meg med inn i historien om ulykken som fra en time til en annen hadde endret livet hans. Jeg sank tilbake i sofaen. Her var det ikke nødvendig å stille mange spørsmål.

«Ekstrovert. Åpen. Refleksiv», noterte jeg raskt på blokka.

«Veldig sosial», sa Jonas, og skjenet ut i en morsom fortelling om vennene sine fra før ulykken.

«God til å formulere seg», skrev jeg. «En naturlig historieforteller».

Jeg lente meg enda mer tilbake og lyttet. Han var i opptakten til et drama. Jonas gestikulerte med armene. Han snakket raskere og en anelse for høyt da fortellingen plutselig tok en uventet retning.

«Da ble jeg jævlig forbanna», sa han brått, og lente seg fremover i stolen.

På nytt kjente jeg et varsel i magen. Det stakk til, og denne gangen kjente jeg at det var alvor, for et ekko av smerten ble værende.

«Jeg ble mobba på skolen og jeg fant ut tidlig at det funker å slå. Hvis jeg slår, så slutter de å plage meg», sa Jonas.

«Mhmm», mumlet jeg.

«Og jeg fant ut at det holdt ikke bare å slå, men jeg måtte slå til de ikke kunne slå tilbake lenger», fortsatte han i en saklig tone.

Jeg kjente en økende indre uro mens Jonas utbroderte det han omtalte som sine temperamentsproblemer.

«Jeg var ikke mors beste barn», betrodde han på et tidspunkt. «Jeg levde et dobbeltliv. Det var mye tull. Det var mye rus. Jeg har tatt det meste, egentlig. I kretsen rundt meg var det mye flyt av penger». Han tok en pause før han fortsatte: «Jeg vet ikke hvor mye jeg har lyst til å snakke om visse ting, men...»

«*Vær så snill, ikke si noe du kommer til å angre på at jeg vet*», tenkte jeg uten å se opp fra blokka og ute av stand til å uttrykke det høyt.

Jeg hadde for lengst satt meg opp i sofaen, rak i ryggen da Jonas gikk i gang med å fortelle om en mann som hadde provosert ham på en fest. Jeg fikk ikke tak på hva det var denne fyren hadde gjort som var så ille, men Jonas gjenkalte det tydeligvis levende, for han hevet stemmen og satte to harde øyne i meg mens han fortalte:

«Han skulle yppe til bråk, og sånt tolererer jeg ikke inne i mitt eget hjem. Jeg tok sjampanjeflaske og klinte til ham i huet. Han segnet om og blodet spruta. To kompiser dro ham ut og tok ham til legevakta. Så det er kort og eksplosivt når jeg mister temperamentet, PANG, så er jeg ferdig», sa Jonas.

Jeg stirret på mannen som satt foran meg og merket at jeg lette etter noe i ansiktet hans. Kanskje det var anger eller medfølelse jeg søkte, men jeg så bare sinnet hans, og det skremte meg. Det virket ikke som om Jonas tenkte over hva slags inntrykk han gjorde på meg når han fortalte om raseriet sitt. Det virket heller ikke som om han hadde noen reservasjoner mot å fortelle hva han hadde gjort mot andre. Han satt med hevet hake og så meg rett inn i øynene.

«Han er selvrettferdig», slo det meg. «Han tenker at han er i sin rett til å slå».

Igjen fylte stemmen til Jonas rommet. Det var en ny voldshistorie. Jeg hørte den summe som et lydspor i bakgrunnen av mine egne urolige tanker.

«Det kortslutta for meg», sa Jonas. «Drosjesjåføren sto og skulle dra frem telefonen da gutta som hadde fest i leiligheten min kom med balltre for å dælje løs på ham, for vi skulle ha penga. De klæbba ham ned i bakken, og så smadra vi drosjen, sparka inn lykter og slo med balltre».

Jonas demonstrerte slagene med armene.
«Den drosjen så ikke bra ut etterpå», la han til.
Jeg kastet et blikk over skulderen til Jonas mot døra, som var et sted langt der borte i horisonten.
«Alt for langt borte», tenkte jeg.
(notat basert på feltdagbok og intervju med Jonas, Svendby).

Kulturelt responsiv, relasjonell, refleksiv etikk (CRRRE)

I etnografiske feltarbeid er det umulig å forutse alle etiske dilemmaer som kan oppstå (Simonsen & Koksvik 2020). Hvert feltarbeid er unikt og vil ha en grad av uforutsigbarhet og risiko uansett hvor grundig forskeren forbereder og planlegger arbeidet. Samtidig er det viktig å gå inn for å redusere unødvendig risiko (Wolcott 2010). En måte å støtte denne ambisjonen på er å velge et klart definert prosessetisk rammeverk tidlig i forskningsprosessen. Da har forskeren et verktøy til bruk i planleggingsfasen, til å lene seg på når det oppstår vanskelige situasjoner i felt – og til å bearbeide opplevelser i etterkant. I studien som omtales her brukte jeg blant annet «culturally responsive relational reflexive ethics» (Lahman m.fl. 2010). Det forkortes heretter til CRRRE, og omtales på norsk som kulturelt responsiv, relasjonell, refleksiv etikk.

CRRRE har en ambisiøs og langsiktig forståelse av etikk; det er en intensjonell, prosessetisk tilnærming. De tre R'ene forstås veiledende og fronter forskningsetiske verdier, som i dette tilfellet innebærer at forskeren bør være responsiv, relasjonell og refleksiv i møte med andre. Jeg vil kort klargjøre hva jeg legger i disse begrepene, som både ble brukt i studien som caset er hentet fra, og som brukes i denne artikkelen.

Den kulturelt responsive inngangen innebærer at forskeren er bevisst på og anerkjenner kultur og dens mulige utslag i diverse retninger (Lahman m.fl. 2010). I studiens kontekst forsto jeg kulturell posisjonering i bred forstand. Det involverte en bevissthet om klasseforskjeller, kjønnsforskjeller og andre sosiale forskjeller som jeg og studiedeltageren hadde vokst opp med og forholdt oss til. Samtidig var min bevissthet om slike fenomener relativt umodne.

Den relasjonelle inngangen innebærer at forskeren søker å møte studiedeltagerne med gjensidig respekt, tillit og anerkjennelse (Lahman m.fl. 2010). I studien gikk jeg inn for å bygge en god og omsorgsfull relasjon til de som var involvert i prosjektet, selv om det ikke alltid lyktes i praksis. Det betydde for eksempel at det faglige utbyttet var sekundært for meg dersom de gikk på bekostning av studiedeltagerne, og jeg søkte å ivareta personene jeg møtte etter beste evne.

Den refleksive inngangen innebærer at forskeren tar sikte på å være bevisst og søke selvinnsikt i møte med andre. Det betydde for eksempel at jeg i studien gikk inn for å identifisere og ta høyde for bias, søke å utligne maktasymmetri i ulike situasjoner og være oppmerksom på reaksjoner i felt så jeg kunne tilpasse meg «in a responsive, ethical, moral way, where the participants' dignity, safety, privacy, and autonomy are respected» (Lahman m.fl. 2010: 1403). Feltdagboken og samtaler med forskerkolleger var to av teknikkene jeg brukte for å utvikle høyere selvinnsikt og refleksivitet i prosjektperioden. Denne artikkelen inngår også som en del av det refleksive arbeidet i studien – et arbeid som er uten sluttdato.

CRRRE oppfordrer til å reflektere over hendelser og eventuelle feil begått i felt slik at vi hele tiden er i en læringsprosess og kontinuerlig strekker oss mot en høyere etisk standard (Lahman m.fl. 2010). Her søker jeg å nå en høyere etisk standard ved å bearbeide min erfaring i møte med Jonas, og de forskningsetiske valgene som ble tatt før, under og etter denne feltopplevelsen. I dag ser jeg opplevelsen jeg hadde hos ham som et symptom på et mangelfullt etisk forarbeid i studien – i den forstand at forskerens sikkerhet aldri var et tema. Samtidig vil jeg på generelt grunnlag beskrive det etiske forarbeidet i studien som grundig. En del av den prosessetiske strategien i studien var for eksempel at jeg initierte en rekke samtaler om hvordan det kunne legges opp til at etiske hensyn ble tatt over tid. Samtalene foregikk både i veiledergruppen og med andre fagpersoner som var tilknyttet studien. Et av punktene som ble drøftet inngående i den forberedende fasen var hva slags forholdsregler som kunne iverksettes for å unngå at forskningsdeltagelse kunne føre til belastning eller skade for de involverte partene. Det ble satt i gang flere tiltak som et resultat av disse samtaler. Ettersom deltagerne hadde helserelaterte utfordringer etter ulykkene inngikk jeg for eksempel en uformell avtale med en fagperson med spisskompetanse på trafikkskader, som kunne stille opp på kort varsel og bistå deltagerne dersom det skulle oppstå akutte helserelaterte situasjoner under feltarbeidet, inkludert psykologiske reaksjoner. I tillegg hadde jeg løpende tilgang til medisinsk personell på sykehuset, så kvalifiserte fagfolk var tilgjengelige dersom jeg hadde spørsmål eller behov for rådgivning i løpet av prosjektperioden (Svendby 2019:148). Jeg praktiserte også «process consent» (Sparkes & Smith 2014: 214). Det vil si at spørsmålet om å delta ble stilt regelmessig for å få bekreftelse på om deltagerne *fortsatt* ville være med i studien eller ikke.

På grunn av et grundig forarbeid følte jeg meg trygg på at alle studiedeltagerne var ivaretatt da jeg gikk ut i felt. Sjokket var derfor stort da jeg satt i stuen til Jonas og det gikk opp for meg at jeg, og alle andre, hadde oversett *min* sikkerhet. Jeg vil beskrive denne opplevelsen som et «revelatory moment» (Trigger, Forsey & Meurk 2012). Det vil si en intens, subjektiv opplevelse av overraskelse og ubehag – så sterk at den fungerte transformativt og bidro til ny innsikt. Jeg innså der og da at jeg var i fare, og at muligheten for at det kunne skje ikke hadde falt meg inn. Jeg innså også at det ikke på noe tidspunkt hadde kommet opp – verken i min egen bevissthet eller i refleksjon med andre – at det burde vurderes hvordan også jeg skulle unngå skade som følge av å være involvert i forskningsprosjektet. Senere bidro opplevelsen til refleksjoner om hvordan det kunne ha seg at dette hadde blitt oversett når sikkerheten til de involverte hadde vært et sentralt tema gjennom hele forberedelsesfasen. Dette handler om mer enn uheldige forglemmelser i veiledergruppen som omga akkurat mitt prosjekt. Det eksemplifiserer heller en kollektiv ubevissthet i en etablert forskningspraksis, der forskeres sikkerhet i liten grad tematiseres, noe jeg utdyper videre i diskusjonen.

Diskusjon

Forskerens sikkerhet i felt – en forglemmelse?

Der etikk i kvalitativ forskning anerkjenner viktigheten av å beskytte studiedeltagere, så er det mindre oppmerksomhet om nødvendigheten av å beskytte forskeren. Dette gjelder både fysisk og emosjonell selvomsorg for forskere som er i felt og utforsker andres liv (Morse 2007; Sugden 2012; Sparkes & Smith 2014). Manglende oppmerksomhet i teorien kan ha en selvforsterkende effekt som skaper

en kulturell ubevissthet om temaet i praksis, og omvendt. Med «kulturell» sikter jeg her spesifikt til forsknings- og veiledningskulturer, som bør ha godt utviklede rutiner for å evaluere risiko før feltarbeid, inkludert beskyttelse av forskeren.

Et eksempel som illustrerer at forskeres sikkerhet vies lite oppmerksomhet, er de nasjonale retningslinjene for samfunnsvitenskap og humaniora, som ble revidert i 2021. En av de tre grunnleggende verdiene for forskningsetikk som rapporten trekker frem, er «*beskyttelse mot risiko for skade og urimelig belastning*» (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora 2021: 5). Rapporten dekker utførlig betydningen av å ivareta personer som er involvert i forskningsprosjekter – og det er positivt. Samtidig står det lite om forskerens sikkerhet. Det eneste stedet i rapporten som direkte omtaler dette, er på side 16 under tittelen «Sikkerhet og beredskap», der det står:

«Forskere har ansvar for løpende å vurdere egen og andres sikkerhet. Forskningsinstitusjoner bør ha rutiner for å håndtere risiko og beredskap. Forskning kan innebære høy risiko, ikke bare for forskere, men også for studenter, samarbeidspartnere, forskningsdeltakere, medarbeidere og tolker. Disse kan settes i fare på grunn av forskningen de deltar i, ikke bare fysisk og psykisk, men også ved at sikkerheten og velferden deres blir truet med sanksjoner og straff. Forskere har ansvar for å vurdere egen sikkerhet og for ikke å utsette andre involverte for uakseptabel risiko. Dette stiller særskilte krav til varsomhet når man samler inn og oppbevarer forskningsmateriale, registrerer samtykke samt vurderer vilkårene for konfidensialitet, kildevern, taushetsplikt, selvsensur og klausulering (legitimt hemmelighold). Når forskere skal formidle kontroversielle temaer og resultater, bør de vurdere risikoen for trusler, sanksjoner og belastning. Forskningsinstitusjoner bør ha rutiner for risikovurdering og konkrete tiltaksplaner for sikkerhet og beredskap. Forskerfellesskapet har et kollektivt ansvar for å støtte forskere som er i fare eller på flukt fordi deres akademiske frihet er truet» (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora 2021: 16).

Med disse setningene ligger det en føring om at forskeren skal ivareta sin egen sikkerhet. Samtidig er søkelyset i liten grad rettet mot forskeren; det blir delvis borte i generelle hensyn og hensynet forskeren har overfor andre. I tillegg er dette det eneste som står om temaet i rapporten. Disse føringene er lite egnet til å støtte studenter og doktorgradskandidater som skal på feltarbeid tidlig i karriereløpet. I lys av dette er det kanskje ikke overraskende at forskeren blir oversett, selv når sikkerhet er et tema oppe til diskusjon i planleggingsfasen, som min egen studie er et eksempel på. Samtidig kan denne forglemmelsen få uheldige konsekvenser. Jeg tar deg med inn i stua til Jonas igjen for å illustrere dette argumentet.

Der og da – en uoppmerksom forsker

Åkei, så satt jeg der alene i stua til en mann jeg ikke kjente. Ingen visste hvor jeg var. Identiteten hans var skjult for alle andre enn meg. Og så viste det seg at han hadde voldshistorikk og en tendens til å eksplodere ut av det blå. (basert på feltdagbok, Svendby)

Ettersom jeg ikke hadde reflektert over at feltarbeidet kunne innebære noen form for risiko for meg, så hadde jeg ikke tatt en eneste forholdsregel. Min opplevelse der

og da var at jeg var i fare. Dette gjorde meg ukonsentrert og i liten grad en oppmerksom lytter fordi:

Den eneste tanken som gikk gjennom hodet mitt i det øyeblikket var at hvis jeg sa eller gjorde noe som opprørte ham nå, så kunne det hende at han «eksploverte». Jeg så på ham og kjente meg redd og nervøs. Plutselig ble jeg akutt bevisst på den fysiske tilstedeværelsen vår i rommet. Jeg var mye mindre enn ham, og han var trent etter årevis med rehabilitering. Overarmene hans var enorme (...) En følelse av hjelpeløshet og maktesløshet tok meg. Døren virket milevis unna og jeg ble brått ukomfortabel med hvor nær meg han satt. Hvis han angrep meg, så ville jeg ikke ha noen sjanse til å komme unna. Jeg følte meg kvalm (basert på feltdagbok og beskrivelse i kappa, Svendby 2019: 152–153)

Jeg hadde gått ut i felt med et mål om å være kulturelt responsiv; det vil si anerkjenne og være bevisst på kulturelle ulikheter (Lahman m.fl. 2010). I stedet for å lytte til Jonas, studere kroppsspråket hans og ta inn hans opplevelse av verden, så var jeg på dette punktet opphengt i mine egne tanker og følelser. Jeg hørte nesten ikke hva han sa lenger, for jeg tenkte på andre ting, som:

Skulle jeg finne på en unnskyldning så jeg kunne komme meg ut av leiligheten så fort som mulig? Skulle jeg late som ingenting og fortsette intervjuet? Skulle jeg si noe om det jeg følte, kommentere på historien hans, fortelle rett ut at det han fortalte om seg selv, skremte meg? Skulle jeg spørre om vi kunne ta samtalen utendørs i stedet, så det var folk rundt oss, eller ville det være nettopp en sånn ting som kunne få ham til å eksplodere? (minner fra felt nedskrevet til denne artikkelen, Svendby)

Lett skjelvende og med kalde hender endte jeg med å bli sittende og fortsette intervjuet med stive smil og korte nikk til jeg følte at det var sosialt akseptabelt å avslutte samtalen og reise hjem igjen. I lys av den etiske inngangen jeg brukte i studien – CRRRE – var valget om å bli sittende en dårlig avgjørelse. Jeg var verken responsiv eller refleksiv i møte med Jonas. Relasjonelt var jeg verken tillitsfull, åpen eller ærlig, men forsøkte å skjule for Jonas hva jeg følte. Samtidig var dette det beste jeg fikk til på det tidspunktet, i den situasjonen, og med de forutsetningene jeg hadde.

Veileders etiske ansvar

I dag tenker jeg at situasjonen hos Jonas kunne vært unngått. Dersom jeg hadde hatt en bevissthet om at *også forskeren* skal beskyttes på lik linje med andre deltagere, så hadde jeg tatt denne kunnskapen med inn i de forberedende samtalene om sikkerhet og tiltak.

Oppgaven med å legge til rette for at ferske forskere er trygge(re) i felt bør med rimelighet falle på veiledere, som har det overordnede ansvaret. Veiledere bør ha kjennskap til de krevende sidene ved feltarbeid, enten ved egen erfaring eller gjennom metodelitteraturen. De bør vite at det er uforutsigbart og personlig. De bør vite at et intervju eller en uformell samtale i felt kan gå i en annen retning enn det som var planlagt. Det *kan* bli emosjonelt, personlig, sårbart og truende. Med denne kompetansen om risiko i felt følger et etisk ansvar for å hjelpe uerfarne forskere slik at de kan ta informerte avgjørelser om og ansvar for sin egen sikkerhet. Slik støtte bør tilbys enhver masterstudent, doktorgradskandidat eller annen

uerfaren forsker som skal på feltarbeid, og som forholder seg til en veileder eller mentor. Med andre ord argumenterer jeg for at det bør være en obligatorisk del av veilederes praksis å drøfte hvordan sikkerheten til uerfarne forskere kan ivaretas under feltarbeid i prosjekter som bruker dette, og det bør gjøres sammen med den aktuelle studenten/forskeren. Dette er et enkelt, men viktig grep for å hindre at uerfarne forskere utsettes for unødvendig risiko og eventuelt skade i felt.

Det er viktig å være klar over at et prosjekttema ikke nødvendigvis gjenspeiler feltarbeidets risiko. Prosjekter med temaer som i utgangspunktet er uten emosjonelt eksplosivt innhold, kan ende i utfordrende samtaler eller situasjoner på grunn av feltarbeidets uforutsigbare karakter. Mitt eget prosjekt er et eksempel på dette. Ulykker er et tema som kan utløse emosjonelle responser, men det er lite som tilsier at et prosjekt om hverdagslivet med funksjonsnedsettelse skal utgjøre en fare for forskeren eller involvere utlegninger om vold til blodet spruter slik tilfellet var i min studie. Samtidig vil et feltarbeid ofte involvere overraskende situasjoner og, ikke minst, samtaler der personer deler sensitive detaljer om seg selv og sitt eget liv. Forskeren vet ikke hvem hen kommer til å møte eller hva hen kommer til å oppleve i felt. Det i seg selv er en viktig erkjennelse. Derfor bør alle involveres i refleksive samtaler før de går i felt. I prosjekter som åpenbart vil være utfordrende, bør forskeren i forkant stimuleres til å reflektere ekstra nøye over mulige belastninger. I enkelte prosjekter vil det for eksempel kunne oppstå sekundærtraumatisering fordi den emosjonelle belastningen ved å ta del i andres erfaringer kan bli tung. I prosjekter av særlig krevende art bør tiltak for å beskytte forskeren mot slike konsekvenser drøftes med veileder før feltstart; for eksempel kan man vurdere forebyggede samtaler hos psykolog gjennom prosjektperioden.

Drøftelser av min egen sikkerhet i de forberedende samtalene før feltarbeidet ville hatt to åpenbare fordeler som jeg trekker frem her:

For det første ville det styrket min sikkerhet i felt fordi jeg ville hatt mulighet til å vurdere og gjennomføre forebyggende tiltak. Jeg kunne for eksempel innført en rutine om at første gang jeg møter en studiedeltager skal det alltid skje på et befolket område, utendørs. Jeg kunne orientert en kollega om hvor jeg befant meg, eller inngått en avtale om at jeg melder fra på gitte tidspunkt i løpet av dagen for å bekrefte at alt er greit dersom jeg skal være lenge i felt. Jeg kunne sørget for at jeg hadde mobilen – som jeg hadde lagt igjen i bagen i entreen til Jonas – lett tilgjengelig, så jeg hadde hatt bedre mulighet til å tilkalle hjelp ved behov. Dette er bare eksempler på mulige sikkerhetstiltak. Enhver må vurdere nytten av bestemte tiltak i et gitt prosjekt. Poenget er at risikoen kan reduseres betydelig med enkle grep – og det er et grunnleggende etisk hensyn å bidra til at uerfarne forskere får verktøy til å ta informerte vurderinger om sin egen sikkerhet før de går i felt.

For det andre ville det styrket den faglige kvaliteten på forskningen. I studier som bruker kvalitative metoder som intervju og deltagende observasjon, er det sentralt at forskeren er til stede i situasjonene. Kroppen er etnografens viktigste instrument (Goffman 1989; Stewart 1998). Sanser, oppmerksomhet og konsentrasjon blir tatt i bruk for å oppfatte dynamikker, detaljer, kroppsspråk, stemninger og lignende (Glesne 2006). Min evne til å observere og ta inn relevante detaljer da jeg var hos Jonas, var lav. Jeg tilbragte mange timer i felt fra posisjonen til en selvcentrert og uoppmerksom forsker. Det kan dessverre ha bidratt til at verdifulle data gikk tapt i tillegg til at det var lite respektfullt overfor Jonas og hans investering i prosjektet.

Alternative innganger

Over har jeg pekt på negative konsekvenser ved situasjonen som oppsto i felt. Jeg vil legge til at den også har bragt med seg noe positivt. Den har bidratt til både personlig og faglig vekst. Erfaringen gjorde så sterkt inntrykk på meg at jeg stadig kommer med responser til den, både tekstlig som her, verbalt i samtaler med andre, og emosjonelt. Denne refleksive prosessen har bidratt til en etisk modning, og den har gitt meg tilgang til alternative forståelser av interaksjonen mellom Jonas og meg.

I dag ser jeg for eksempel at der og da var jeg kun opptatt av min egen redsel, og det jeg så som bruddet mellom Jonas' og min etiske standard. Jeg tok Jonas' historie bokstavelig. Han ble for meg en brutal og voldelig mann, en *farlig* mann, og jeg responderte på min egen forestilling av ham med frykt. Med erfaring har jeg blitt mer åpen for alternative måter å tolke mennesker og deres historier på. I stedet for å avvise Jonas kunne jeg for eksempel gått inn for å bli mer kjent med ham og kulturen han kom fra. I dag ville jeg spurt meg om voldshistoriene representerte noe annet enn det som var umiddelbart tilgjengelig for meg. Jeg hadde jo tidlig definert Jonas som en «naturlig historieforteller». Brukte han overdrivelser som en strategi? Kom han fra et miljø der historier har en funksjon utover å skulle være «sanne»? Kanskje historiene var en del av Jonas' identitetsbygging. Han beskrev i løpet av studieperioden et maskulint miljø der vold, frykt og respekt var en del av kommunikasjonsstilen. Selv kom jeg fra et akademisk miljø der en fengende setning kunne skaffe anerkjennende nikk, mens «et slag i ansiktet» var noe jeg forholdt meg til metaforisk, i form av en refusert artikkel, for eksempel. Kunne Jonas' slag i ansiktet også være metaforer? Kunne de være forsøk på å imponere meg? Kunne de være et uttrykk for humor eller kanskje noe helt annet? «Husk nå», sa en kollega til meg en gang jeg fortalte om feltopplevelsen med Jonas. «Det kan ha vært første gangen han åpnet seg på den måten for en annen. Å prate så åpent om volden som han gjorde, kan ha vært en tillitserklæring, et tegn på at han stolte på deg». Da hun sa det, kjente jeg den dårlige samvittigheten, som også stikker nå – fordi jeg ikke ga Jonas noen særlige sjanser til å bli noe annet for meg enn en stereotypisk voldelig mann. I tråd med CRRRE er det på sin plass å nyansere den ensidige presentasjonen av Jonas:

Det uroer meg at ved å fortelle hvor redd jeg ble under samtalen med Jonas, så sitter leseren igjen med et inntrykk av at han er voldelig og farlig. Det er ikke rettferdig med tanke på at den historien bare er én av mange mulige historier jeg kunne fortalt om Jonas. Dessuten tar det bare mitt perspektiv i én helt bestemt kontekst med i betraktning. Jonas er selvsagt et komplekst menneske med mange sider. Når han snakket om venner og familie, så uttrykte han omsorg og lidenskap. Han var høflig i møte med meg, serverte meg kaffe og hentet meg på stasjonen så jeg skulle finne frem. Han forsøkte aldri på noe tidspunkt å angripe meg, og jeg ga ham aldri noen mulighet til å gi respons på at jeg var redd, for jeg skjulte de følelsene for ham. Det kan være mange grunner til at han fortalte meg om volden han har utført. Jeg håper leseren skjønner at dette bare var ett aspekt i interaksjonen mellom oss. Han var morsom, og han fikk meg til å le ved flere anledninger, så interaksjonen våre inkluderte følelser av velbehag, og noen av historiene hans bidro til interessante diskusjoner og

faglig innsikt om diskriminering og kjøring (basert på et utdrag fra kappa, Svendby 2019: 154)

I løpet av feltarbeidet møtte jeg Jonas igjen. Da hadde jeg diskutert situasjonen med kollegaer, og var mer forberedt. Jeg hadde tatt egenomsorg inn i studiens etiske rammeverk, og tok forholdsregler. Jeg møtte for eksempel Jonas på det jeg opplevde som en trygg arena, og det var kjent for andre hvor jeg befant meg. Jeg følte meg vel sammen med Jonas under disse forutsetningene. Vi produserte også data som fikk stor verdi i prosjektet.

Avslutning

Denne artikkelen er skrevet med en ambisjon om at kommende forskerspirer skal få verktøy til stå bedre rustet til å ta vare på seg selv og studiedeltagerne de møter, enn det jeg gjorde da jeg traff Jonas for første gang. I teksten har jeg gått inn for å synliggjøre et mangelfullt søkelys på forskeres sikkerhet i felt både i etiske retningslinjer og i praksis. Jeg viser gjennom min egen erfaring noen av de uheldige konsekvensene som kan følge i kjølvannet av en slik overseelse.

Mitt hovedargument er at veiledere har et etisk ansvar for å støtte forskeres refleksivitet om hvordan sikkerheten deres kan ivaretas under feltarbeid, inkludert å identifisere og iverksette forholdsregler for å redusere risiko.

Det bør anses som obligatorisk at forskerens sikkerhet gjennomgås rutinemessig av veiledere. Det bør skje i møte med alle forskere, doktorgradskandidater eller studenter som enten skal på feltarbeid eller som skal bruke andre metoder der de kommer tett på studiedeltagerne. En slik støtte vil bidra til å optimalisere det faglige utbyttet, hindre at forskeren utsettes for unødvendig risiko – og er et etisk ansvar forskerkollektivet har for å gjøre forskning tryggere.

Takk

Takk til studiedeltageren Jonas, som sjenerøst delte sin erfaring og som dyttet i gang de refleksive prosessene som ga denne artikkelen liv. Takk også til de anonyme fagfellene som kom med gode innspill om hvordan teksten kunne forbedres. Takk til mine kollegaer som har diskutert og kommet med nyttige kommentarer til felterfaringen i ulike sammenhenger. Andreas Beito Svendby – takk for at du deler *the Daytime of the Night* med meg. Vår pågående livssamtale er på alle måter uvurderlig. Sist, men ikke minst, takk til min kloke, beleste mamma Bjørg Stenberg – for at du omga meg med bøker i hele oppveksten og lærte meg verdien av historier. Det er en gave som følger meg gjennom livet og som preger arbeidet mitt, som denne teksten er et eksempel på.

Noter

¹ Caset og temaet som er utgangspunkt for refleksjon i denne artikkelen blir delvis presentert i kappen til doktoravhandlingen min (Svendby 2019: 152-154). Artikkelen er en videreutvikling av refleksjonene som påbegynnes der.

Referanser

Davies, C.A. (2008). *Reflexive Ethnography: A guide to researching selves and others*. London & New York: Routledge.

- Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. (2021). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora. Hentet fra: <https://www.forskningsetikk.no/om-oss/komiteer-og-utvalg/nesh/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>
- Denzin, N.K., & Lincoln, Y.S. (Eds.). 2018. *The Sage handbook of qualitative research*. 5th ed. London: Sage.
- Douglas, K. & Carless, D. (2016). A History of Autoethnographic Inquiry. In Jones, S.H., T.E. Adams, C. Ellis (Ed.), *Handbook of Autoethnography* (s. 84-106). Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Ellis, C., Adams, T.E., & Bochner, A.P. (2011). Autoethnography: An Overview. *Forum: Qualitative Social Research* 12(1). <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1589/3095>
- Eriksen, T.H. (2021). *Små steder – store spørsmål: Innføring i sosialantropologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fangen, K. (2010). *Deltagende Observasjon*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Glesne, C. (2006). *Becoming Qualitative Researchers. An Introduction*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Goffman, E. (1989). On Fieldwork. *Journal of Contemporary Ethnography* 18(2): 123-132.
- Hammett, D., Jackson, L., & Bramley, R. (2022). Beyond ‘do no harm’? On the need for a dynamic approach to research ethics. *Ethics in/of geographical research* 54: 582-590. Doi: 10.1111/area.12795
- Hansen, C. & Fürst, L.E. (2021). Åpenhet under press: Høring om forskningsetiske retningslinjer. *Norsk antropologisk tidsskrift* 32(2), 87-101. doi: <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2021-02-04>
- Jones, S.H., Adams, T.E., & Ellis, C. (2016). Introduction: Coming to Know Autoethnography as More Than a Method. In Jones, S.H., T.E. Adams, C. Ellis (Ed.), *Handbook of Autoethnography* (s. 17-47). Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Lahman, M. m. fl. (2010). Culturally responsive relational reflexive ethics in research. The three Rs. *Quality and Quantity* 45: 1397-1414. doi: 10.1007/s11135-010-9347-3
- Morse, J. (2007). Ethics in action: Ethical principles for doing qualitative health research. *Qualitative Health Research* 17, 1003-1005.
- Ramazanoglu, C., & Holland, J. (2002). *Feminist Methodology. Challenges and Choices*. London: Sage. doi: <http://dx.doi.org/10.4135/9781849209144>
- Simonsen, J.K. & Koksvik, G.H. (2020). For fellesskapets beste: Moralske forpliktelser, innblanding og etiske dilemmaer på feltarbeid. *Norsk antropologisk tidsskrift* 31(3), 213-235. doi: <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-03-06>
- Smith, B. & Sparkes, A. (2008). Narrative and its Potential Contribution to Disability Studies. *Disability & Society* 23(1), 17–28.
- Sparkes, A., & Smith, B. (2014). *Qualitative research methods in sport, exercise and health: From process to product*. London: Routledge.
- Sparkes, A. (2020). Autoethnography: accept, revise, reject? An evaluative self reflects. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health* 12(2), 289-302. doi: 10.1080/2159676X.2020.1732453

- Stewart, A. (1998). *The Ethnographer's Method. Sage Series on Qualitative Research Methods, volume 46*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Sugden, J. (2012). Truth or dare: Examining the perils, pains and pitfalls of investigative methodologies in the sociology of sport. In Young, K., & M. Atkinson (Eds.), *Qualitative research on sport and physical culture* (s. 233-252). Bingley, UK: Emerald Group Publishing Ltd.
- Svendby, R. (2019). *Becoming the 'Other': A qualitative study of power, masculinities and disabilities in the lives of young drivers after road traffic accidents [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo]*.
- Sökefeld, M., Ruby, T.F., & Gu, C-J. (2022). Keep Research Ethics Dirty! A comment and responses. *International Quarterly for Asian Studies* 53(4): 519-532. doi: <https://doi.org/10.11588/iqas.2022.4.20799>
- Trigger, D., Forsey, M., & Meurk, C. (2012). Revelatory Moments in Fieldwork. *Qualitative Research* 12(5), 513-527. doi: 10.1177/1468794112446049
- Vike, H. & Fürst, L.E. (2020). Forskningsetikk og forskningens frihet: Utfordringer for antropologifaget. *Norsk antropologisk tidsskrift* 31(3), 165-176. doi: <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-03-02>
- Wolcott, H. (2010). *Ethnography lessons: A primer*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.